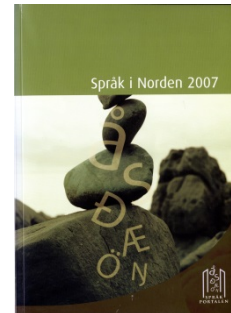

Sprog i Norden

Titel: Språk och språkvård i offentlighetens Big Bang
Forfatter: Jan Svensson
Kilde: Sprog i Norden, 2007, s. 19-27
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språk och språkvård i offentlighetens Big Bang

Jan Svensson

Språkvården i det moderna svenska samhället står (liksom i andra samhällen av liknande slag) inför stora problem både när det gäller att motivera sin existens och när det gäller innehåll i den egna verksamheten. Det finns ingen stabil konsensus kring arbetsuppgifterna, och utvecklingen av de offentliga språkformerna är så snabb att det blir en näst intill oöverstiglig uppgift att täcka hela fältet.

I artikeln redogörs skissartat för en del av de utvecklingar som sker av offentligheten och i det offentliga språket och vilka konsekvenser utvecklingen kan komma att få för möjligheterna att uppfylla de olika språkpolitiska målen. Framför allt diskuteras effekterna av de förändringar som kan betecknas som informalisering, centrifugalisering och internationalisering. Avslutningsvis diskuteras språkvårdens möjligheter att agera i denna splittrade och mångfasetterade situation och som en väg föreslås ett (åter)upprättande av en gemensam standard för hantering av komplexa samhälleliga angelägenheter.

Av och till hamnar jag i diskussioner med min tonåriga dotter om olika språkliga frågor. Ibland gäller det rena sakupplysningar som vi kan lösa direkt eller med hjälp av någon ordbok, men ofta gäller det mer diffusa frågor av språkriktighetskaraktär. Dessa senare diskussioner lämnar inte sällan den konkreta utgångspunkten och övergår i mer övergripande resonemang om det meningsfulla i att syssla med språkriktighetsfrågor överhuvudtaget. Mina argument om värdet av trygghet och precision i språkanvändningen kan då mötas med det konklusiva argumentet att jag sysslar med i-landsproblem och hellre kunde ta mig före något vettigt i stället. Min dotters hållning är varken ny eller originell, men den är en realitet. Stora grupper i samhället, unga och gamla, är av uppfattningen att språkvårds- och språkriktighetsfrågor överhuvudtaget inte är intressanta.

Men det finns som vi vet också en annan bild. För somliga personer eller grupper av personer är språkriktighetsfrågorna av största vikt, och diskussioner om

vad som är rätt och fel kan röra upp mycket starka känslor. I samband med förberedelserna för det här arbetet stötte jag på en kommentar om värdet av gott språk från ett lite oväntat håll. Den marxistiske historikern Perry Anderson skriver i ett resonemang om de intellektuellas roll i den offentliga debatten att "[it] should be a matter of honour to the Left to write at least as well [...] as its adversaries" (citat från Collini 2005). Det goda språket är alltså inte bara en fråga om funktionalitet eller etikett, det är en fråga om heder och ära. Problemet med utsagan är att Anderson inte lämnar några besked om vad det är som konstituerar det goda språket.

Dessa båda exempel är valda för att illustrera en del av de svårigheter som en seriös språkvård har att hantera. Det gäller att motivera sin existens för dem som har svårt att se värdet i verksamheten och det gäller att kunna ge tydliga och konkreta besked till dem som faktiskt är intresserade av att skriva och tala väl (och helst också till dem som inte är intresserade). Det finns en utbredd men vag och lite opreciserad föreställning om att det är en fördel att ha en god språkbehärskning, men exakt vad som konstituerar denna språkbehärskning är inte alldeles självklart. Svårigheterna blir inte mindre av att förutsättningarna för språkanvändning i offentligheten förändras mycket snabbt. I det följande ska jag diskutera några tänkbara sätt att förhålla sig till situationen, och det som jag kommer att argumentera för i slutet av artikeln är att det i den situation vi nu befinner oss förmodligen behövs en ganska väldefinierad norm som lärs ut som en sådan och som inte nödvändigtvis är någon enskild grupps modersmål.

Språkdiskussioner

Vad är det då som karakteriserar den nuvarande situationen? Ett sätt att svara på en sådan fråga är att hänvisa till de debatter och diskussioner som förs eller nyligen har förts i offentligheten. En sådan diskussion rör unga människors påstådda bristande språkbehärskning, ofta kopplad till en mer allmän diskussion om brister i utbildningsväsendet. Det hävdas att elever som lämnar grundskolan har för dålig språkbehärskning för att klara sig i gymnasieskolan och att elever som lämnar gymnasiet inte har tillräckliga språkfärdigheter för att klara universitets- och högskolestudier. Framför allt påtalas de ungas svårigheter att skriva sammanhängande och komplexa texter som rapporter eller akademiska uppsatser. En annan diskussion rör problemen för de personer som har annat modersmål än svenska. Under våren 2006 rasade en debatt om den s.k. blattesvenskan och dess användbarhet i olika sammanhang. Utan att ta ställning i sakfrågan kan man konstatera att den språkform som ibland kallas "svenska på mångspråkig grund" i högsta grad är en

realitet och måste tas hänsyn till i en beskrivning av svenskans olika varieteter. Däremot är det inte självklart hur språkformen bör värderas i offentligheten. En tredje diskussion gäller engelskans inflytande på svenskan. Den har pågått länge, och är inte unik för Sverige; den förs i övriga nordiska länder liksom på många andra håll i Västeuropa. Den vanliga övergripande synpunkten är att engelskan genom sin dominans tar över allt mer och hotar svenskan (och andra nationalspråk). En fjärde diskussion, som för tillfället är lågintensiv men som ständigt har en latent aktualitet rör frågan om mediaspråk och medieutbud. Det som ofta lyfts fram som ett problem är det som av många uppfattas som förflackning eller förtunning. Det finns inte tid att utföra komplicerade resonemang. De förhållanden som tas upp behandlas på ett ytligt sätt och därmed blir språket också ytligt och förenklat.

Det faktum att det förs diskussioner om dessa frågor är inte i sig något bevis för att de nämnda tendenserna och utvecklingarna är starkare nu än tidigare, men det säger ändå något om en del av det som händer. Diskussionerna visar också på komplexiteten i de frågor som språkvården har att hantera, inte minst med tanke på de förväntningar som från officiellt håll ställs på de språkvårdande organen. I den officiella svenska språkvårdspolitiken, t.ex. så som den uttrycks i betänkandet Mål i mun (2002) är ambitionen 1) att svenskan ska vara ett komplett och samhällsbärande språk, 2) att svenskan ska vara ett korrekt och välfungerande språk och 3) att alla ska ha rätt till språk. Av dessa mål är det väl framför allt det andra, och i någon mån det första som traditionellt har hanterats av olika språkvårdande instanser. Det är också dessa som jag ska ansluta till i det följande, för att i avslutningen också lyfta upp den tredje punkten.

System och bruk

För den som tar ambitionerna på allvar – vilket den officiella språkvården bör göra – blir då frågan om vi tillsammans lever upp till dessa krav? För att gripa sig an frågan om korrekthet och funktion måste man till att börja med förhålla sig till distinktionen mellan system och bruk. När någon säger att det svenska språket har försämrats sedan 1970-talet (eller sedan 1950-talet eller någon annan tidpunkt) får man anta att personen uttalar sig om det svenska språket som en abstrakt storhet som lever sitt eget liv i någon mening oberoende av de människor som använder språket. Betraktat på det sättet talar det mesta för att svenskan är ett synnerligen välfungerande språk. Det grammatiska systemet – förstått som en uppsättning regler med vars hjälp vi kan bygga upp olika konstruktioner – har genomgått mycket små förändringar under det senaste halvsekle. Jag kan inte

komma på en enda konstruktionstyp som stod till buds för en skribent vid mitten av 1950-talet som inte också står till buds för en skribent år 2006. Det är nu liksom då fullt möjligt att bygga komplicerade meningsstrukturer med långa bisatskedjor, att använda framförställda participiella satsförkortningar (*den redan under fjoråret uppnådda nivån*), att spetsställa en hel prepositionsfras i en relativ bisats (*den man på vilken jag satte alla mina förhoppningar*) osv. Frekvensen av konstruktioner som de exemplifierade har minskat, men typerna är fullt levande och möjliga att utnyttja. De delar av systemet som utgörs av ordförråd och fasta uttryck har förvisso förändrats, men inte på så sätt att möjligheterna till precision och nyansering har minskat. Tvärtom. De ord och uttryckssätt som stod till buds för 1950-talsskribenten är med få undantag fortfarande användbara, samtidigt som tillflödet av nya ord hela tiden skapar nya uttrycksmöjligheter. Det går alltså inte att hävda att det svenska språket, betraktat som system, skulle ha genomgått någon försämring. Det är förmodligen så, att vi har större möjligheter än någonsin att skapa texter med både precision och nyansrikedom.

Den andra delen av dikotomin system/bruk är mer problematisk. Det handlar då om hur språkbrukarna faktiskt använder det tillgängliga systemet i konkreta sammanhang, dvs. när de producerar text. Det man först kan konstatera – och som är lätt att få bekräftat genom studium av offentliga texter – är att det är ovanligt att man i texter som är producerade av skribenter som skriver på sitt modersmål möter brott mot de grundläggande ordföljds- eller böjningsreglerna. Systemet upprätthålls med stor säkerhet i de delar som är förknippade med den grundläggande språkinlärningen.

Däremot erbjuder det inga som helst svårigheter att leta upp texter som är bristfälliga i andra avseenden. Det finns texter som har rörig disposition eller dålig anpassning till mottagargruppen, texter där många ord är felstavade eller ger oprecis innebörd, och det finns texter med avvikande idiomatik. Felaktigheter av dessa slag kan vara nog så problematiska, och det är angeläget att skribenten görs uppmärksam på dem och får hjälp att rätta till dem. Ofta(st) betraktar också skribenten fel av det här slaget som fel då hon uppmärksammas på dem. Dessa felaktigheter är emellertid inte principiellt intressanta. Principiellt intressant blir det först när skribenten inte vidgår ”felet” utan anser att skrivsättet är korrekt. Vi har då att göra med det som Ulf Teleman har kallat normkonfliktfel och som bl.a. kan förstås som en konflikt mellan de språkformer som utvecklas i den privata sfären och de språkformer som är kopplade till skolinlärning eller om vi så vill till boklig bildning. De delar av språkssystemet (i vid mening) som görs till föremål för diskussion i dessa sammanhang är de delar som är mer eller mindre tillgängliga för medveten reflexion. Dessa delar av språkssystemet utgör ett kampområde,

där striden om vilket språkbruk som är tillåtet hela tiden rasar. Och det är ingen tvekan om att fronterna i detta krig har förskjutits på olika sätt under det senaste halvsekle. Förskjutningarna sker inte godtyckligt och utan skäl; de är kopplade till andra förändringar som sker i samhället. Dessa kopplingar kan inte naglas fast med vetenskaplig säkerhet, men några kan ändå beskrivas med rimlig precision. Förändringarna påverkar både bruket och förutsättningarna för bruket, det man kan kalla språkbruksvillkor.

Värderingen av hur svenska språket faktiskt fungerar kräver alltså ett visst mått av definitions- och avgränsningsarbete. Vad vi har att ta ställning till är det språk som används i offentligheten. Vi har ingen anledning att i det här sammanhanget beakta privata språkformer, inte heller specifika språktyper med preciserade förutsättningar som lagspråk eller vetenskapligt språk.

Informalisering, centrifugalisering och internationalisering

Vad offentligheten är eller kan vara är inte så lätt att nagla fast. Enligt Jürgen Habermas, som är den som främst bidragit till etablering och utveckling av begreppet, uppstod den borgerliga (eller medborgerliga) offentligheten under 1600-, 1700- och 1800-talet i takt med att handelskapitalismen utvecklades. Offentligheten etablerades som en arena för diskussion om gemensamma angelägenheter, skild både från det privata och från det statliga (se Habermas 1984). I takt med industrisamhällets framväxt förändras offentligheten successivt, bl.a. så, att den kritiska publik som tidigare agerade i offentligheten övergår till att bli en i huvudsak konsumerande publik. Offentligheten blir också mer fragmentariserad, inte minst genom att medieutbudet blir mer varierat. Under de senaste decennierna har denna utveckling förstärkts, och man kan urskilja åtminstone tre ganska tydliga tendenser, vilka alla också kan antas ha effekter på språkanvändningen, nämligen informalisering, centrifugalisering och internationalisering.

Mycket av samhällsutvecklingen under 1900-talets sista tredjedel kan beskrivas i termer av informalisering. Förändringarna i umgängesformer, tilltalsformer, kontakter mellan medborgare och myndigheter, relationer mellan lärare och elever osv. har i mycket stor utsträckning gått i riktning mot ökad vardaglighet. Ett annat sätt att uttrycka saken är att de rutiner som tidigare var förbehållna den privata sfären i ökande utsträckning utnyttjas också offentligheten. Denna utveckling har också i väsentlig mån påverkat språkbruket, inte bara i ordval och uttryckssätt, utan också i utnyttjandet av de syntaktiska resurserna. Med en förenklad sammanfattning kan man säga att talspråkliga konstruktioner har vunnit mark på de skriftspråkliga konstruktionernas bekostnad.

Denna utveckling brukar hälsas med tillfredsställelse av språkvårdare därför att de offentliga texterna har blivit enklare och tydligare och därför att man har kommit ifrån snåriga och tillkrånglade språkformer som tidigare präglade mycket av den offentliga kommunikationen. Det finns emellertid också röster som pekar på faror och problem med den språkliga utvecklingen. Lars-Johan Ekerot har i ett antal artiklar pekat på svårigheter som kan uppstå, t.ex. då det gäller översättning av EU-dokument. De möjligheter till precision som en mer elaborerad syntax- och texttradition erbjuder, är inte alltid så lätt att upprätthålla i ett språkklimat där förenkling och talspråksanpassning är ledstjärnor (se Ekerot 2000).

Med centrifugalisering avser jag här det fenomenet att offentligheten får en allt otydligare kärna, samtidigt som det växer fram nya fora för offentlig debatt, inte minst med hjälp av internet. En variant är de många chattsajter som växt fram, både spontant och i anslutning till redan etablerade medier, t.ex. dagstidningar. En annan variant är den formliga explosionen av bloggar som inträffade några år in på 2000-talet. Denna utveckling har haft intressanta konsekvenser för offentligheten och det offentliga språket. För det första har de nya tekniska möjligheterna skapat möjligheter till interaktivitet som var helt otänkbar för några decennier sedan. I någon mening har ju därmed Habermas tanke om den kritiska publiken fått en renässans. Man behöver inte nödvändigtvis vara passivt konsumerande, utan har möjlighet att själv framföra sina åsikter och göra dem tillgängliga för alla andra som är uppkopplade. Däremot har man inga garantier för att bli läst eller lyssnad på. För det andra har utvecklingen lett till en om möjligt ännu större variation i de språkliga uttrycksformerna än den som rådde i de traditionella etermedierna. På somliga chattsajter används ett starkt förenklat språk med genre-specifika uttryck som främst är till för att tjäna snabbheten i kommunikationen. På andra chattsajter, och ännu mer i vissa seriösa bloggar används ett komplext språk för att hantera komplicerade fenomen. I dessa avseenden kan vi tala om offentlighetens Big Bang, en ständig utvidgning med nya former och innehåll.

Offentlighetens internationalisering har en mycket påtaglig realitet i det faktum att vissa delar av diskussionerna om ekonomisk politik och politisk ekonomi faktiskt förs på överstatliga arenor. EU:s olika organ är i vissa fall viktigare än de nationella parlamenten, och det är många svenskar i ledande positioner som skaffar sig sin dagliga information via internationella medier, både etermedier och tidningar. Dessa förhållanden bidrar givetvis till att ytterligare stärka engelskans inflytande över svenskan (och andra jämförbara nationalspråk). Ett annat, mycket påtagligt tecken på offentlighetens internationalisering utgjorde Jyllandspostens publicering av Mohammedkarikatyrerna. I ett läge med nationellt begränsade offentligheter hade publiceringen antagligen inte väckt någon större uppmärksam-

het, men med de tekniska möjligheter som numera erbjuds för att sprida information blev saken en angelägenhet i stora delar av den islamska världen med kända politiska och ekonomiska spänningar som följd. Men internationaliseringen har också sin spegelbild – eller antites om vi vill se det dialektiskt. När trycket från omvärlden ökar uppstår också önskan och behov att värna det nationella. Det kan ta sig uttryck i vagt artikulerad främlingsfientlighet eller i mer organiserade politiska rörelser med värnet om den nationella enhetligheten på programmet. Det kan emellertid också ta sig kulturella uttryck, som t.ex. i de kanondiskussioner som förts under de senaste åren både i Danmark och i Sverige. Det är naturligtvis ingen tillfällighet att önskan om en kulturell, litterär eller språklig kanon växer sig stark i tider av stor internationell rörlighet.

Den bild som tonar fram är alltså komplex. På beskrivande nivå kan man konstatera att offentligheten har blivit ytterligare differentierad under de senaste decennierna. Man kan möta praktiskt taget alla slags språkformer om man ser alla offentlighetsarenor som en totalitet – och man kan delta åtminstone i någon del av offentligheten med praktiskt taget vilken språkform som helst.

En situationsberoende norm behövs

För språkvårdens del är detta givetvis ingen enkel situation att hantera. Alla språkvårdssträvanden som syftar till något slags inflytande och påverkan måste ansluta rimligt nära till det rådande bruket. Om man föreslår eller föreskriver ordningar som är främmande för stora grupper blir man snart marginaliserad och eventuellt ifrågasatt. Å andra sidan kan språkvården inte heller förhålla sig på något aktivt sätt till alla de språk- och textformer som har uppstått i den moderna offentligheten. Det gäller att finna en väg som både är framkomlig och som leder till ett intressant och eftersträvat mål.

Det är möjligt att en väg att gå vore att i större utsträckning än hittills betona det tredje av de språkpolitiska målen, alltså målet om allas rätt till språk. En tolkning av detta mål är att var och en ska kunna använda det språk som vederbörande har fått med sig och förvänta sig att bli anständigt bemött och tagen på allvar. Tanken är vacker, men så vitt jag förstår fullkomligt orealistisk, i alla fall om man tar frågor om makt och inflytande på allvar. Det är inte så att alla slags språk duger i alla sammanhang. De som har skaffat sig ett brett register som också innefattar förmågan att bygga upp komplexa och retoriskt effektiva framställningar i tal och skrift kommer även framgent att ha ett försprång framför dem som är hänvisade till ett mer begränsat register. Målet om allas rätt till språk bör därför

tolkas som rätten till ett språk som ger den enskilde möjlighet att göra sig gällande också på de arenor där kampen om den politiska och ekonomiska makten står.

Behovet av en gemensam språkform kvarstår alltså trots allt – kanske ännu mer i det nya läget. Exakt hur denna språkform ska se ut måste definieras tydligare än vad som hittills har gjorts, och i detta arbete skulle språkvården kunna fylla en viktig uppgift. Det finns inom de språkvårdande organen en mycket hög kompetens både om vad som krävs för att tala och skriva effektivt och hur sådan kunskap kan föras ut. Normen måste innefatta både lokala och globala krav, både traditionella språkriktighetsaspekter och aspekter som har med textorganisation och övergripande framställningsform att göra. Det är det diskursiva skrivandet som måste lyftas upp. Andra, mer specifika texttyper får läras ut i de sammanhang där de ska användas. Man måste också betona att denna språkform inte är något som kommer naturligen till den ena eller den andra. Vi får kanske acceptera ett slags diglossisituation, där var och en kan använda alla de situationsspecifika varieteter som är nödvändiga, men där var och en också förväntas behärska en situationsoberoende norm. Denna norm blir med nödvändighet en abstraktion, men den skulle kunna bli rimligt entydig på ett sätt som gör den inlärningsbar också för dem som inte kan tillägna sig den via hemmiljön.

Vilka verktyg har vi för att åstadkomma detta? Språkvården skulle som sagt kunna göra en viktig insats genom att på olika sätt definiera och skriva fram normen. Däremot har språkvården naturligtvis små möjligheter att implementera normen. Den enda rimliga ordningen vore att lägga denna uppgift på skolan och övriga delar av utbildningsväsendet. Det är lätt att förutse invändningarna mot ett sådant förslag. Skolorna har mängder av andra problem att hantera, elevgrupperna är heterogena, många elever har annat modersmål än svenska osv. Inte desto mindre menar jag att detta borde göras och att tillräckliga resurser borde skjutas till för att uppgiften skulle kunna lösas. Om det inte görs kan man inte ta det tredje språkpolitiska målet på allvar.

Litteratur

Collini, Stefan (2005), Marxism and Form. I: *The Nation*. <http://www.thenation.com/doc/20051212/collini>

Ekerot, Lars-Johan (2000), Klar komplexitet. Om språkform och begriplighet vid översättning av författningstexter. I: *Svenskan som EU-språk* (utg. Björn Melander). Ord och stil 30. Uppsala.

Habermas, Jürgen (1984), *Borgerlig offentlighet*. Lund: Arkiv
Mål i mun (2002)

Summary

Institutions for language planning in the modern Swedish society face serious problems, just like many corresponding institutions in other societies, when it comes to the motivation for their existence and decisions on the contents of their work. On the one hand, there seems to be no consensus on the tasks which have to be undertaken. On the other hand, changes in the public sphere and the public language are so rapid that it is almost impossible to cover the whole field.

This article gives a sketchy account of some of the developments in the public sphere and the public language. It also touches on some of the consequences of the developments aimed at fulfilling the goals of the Swedish language policies. The most important of these are the goals that aim to make the Swedish language complete, comprehensive, and correct, and adequately mastered by every citizen. In particular, the discussion focuses on the ongoing changes which could be summarized with the notions of informalization, centrifugalization and internationalization.

Informalization has created a climate in which language forms depending on spontaneous speech are increasingly important, while language forms depending on writing are less widely used than before. These developments have had many positive consequences; especially, they have made the public sphere accessible for citizens with different social backgrounds. However, the developments have also decreased the level of precision in certain genres and types of text.

The tendency of centrifugalization is shown above all in a fragmentation of the public sphere into different subsections, many of which result from new technologies. In the subsections of the public sphere, very specific language forms and types of text have developed. The texts produced differ in many respects both from each other and from the texts produced using the resources of the traditional standard language. These changes have provided citizens with more opportunities to participate in public debates, but they have also led to a dilution of the common and centralized political and cultural debates.

Internationalization has generated more pressure to use English instead of Swedish even in situations where Swedish used to be the only possible language only a few decades ago. This, in turn, has led to a reaction among many groups and individuals who want to defend the national values related to various linguistic and cultural issues.

Finally, the article focuses on the chances of the institutions working with language planning to act in the new fragmented and multidimensional situation. The main proposal concerns the (re-)establishing of a common linguistic standard for dealing with complex societal matters.